Otto Schneid
Papers

Lecture Notes [On Jewish Art]

כדי לגבול לוס של ארכיטקטורת המזרח ולהעמיד לנגד עיניכם את עיקרי מהותה
ותולדותיה בשלש הרצאות בלבד, אסתפק בשלשה פרקים, היינו בארכיטקטורת של הודו, של סין ויפאן
ושל עמי האיסלאם.

ההינדוים שהביאו על אדמת הודו את רוב יושביה שהיו זרים, התקיימו כנראה במאה השלש עשרה
לפה"ס. מן ההתחלות ההן ועד אמצע המאה השלישית לפה"ס אין לנו כל שרידי ארכיטקטורה ודבות חמרית
בכלל. מן המקורות הספרותיים ומן אמנות הדורות שאחריה אפשר ללמוד, שבאותן השנים הראשונות
נבנה בכל בעץ ולוהי הסבה שצלום לא השתמר. אמנות הקדומה רבת האלים ורגש החלייה ורקת
חלק-הנפש שטבה אל בעל. בעוד שהבודיזם היה מן התחלותיו (ז"א מן חמש מאות בערך) ועד
250 לפה"ס אחת מן הכתות המרובות והצעירות. רק אשוקא המלך העלה אל את תורת בודהא לדרגת
דת רשמית והיא הלכה ושלטה בהודו ובארצות השכנות וגם ימי חייה בארץ-מולדתה אלף
שנים בערך. ובמאה השביעית אחה"ס מתחלת דהמוני העם ההודי מסתוגבה מן תורת
בודהא המפשטת יותר לבראהמאיזם, ההמוני לא פחות והחושני יותר בעל דמיונו. תולדות
הארכיטקטורה בקיימת מתפלגות, איפוא, לשתי התקופות, מן האחת 250 לפה"ס ועד המאה ה7
אחה"ס והשניה מאמצה ועד היום. - מן המאה האחת עשרה נכנס לתחומי הודו בוקש זרו ואמונתו חדש והוא
האיסלם, שהרבה להרוס ולהחריב. בארכיטקטורתו הוא נטפל בהרצאה השלישית,

בימי קדם בקדומים הגיעו שני עמים קטנים בשולי מזרח הים התיכון:
שבטי ישראל כבשו להם את ארצם בידוע בקרוב אלף וארבע מאות בערך, ושבטי היוונים
אלף מאות שנה אחרי כן. אבל שניהם זולת סתירה בין פרטיות כאותם ובין
גדלות השגתם. שניהם שאפו מאחר התפתחותם למלאות הנפש את האמת והיפי
בישראל הבריא עקרון האמת, ביון גברה אהבת היפי. מתוך שאיפותיהן אלו
יצרו שתי התרבויות עדנים בני קימה ואותם יצרו בקיומם ולידתם הם. ושניהם
הופצו בתבל בכל כחם. תורת ישראל היא ביסוד לאומית דיסונה וקצרה,
ורק הסתעפותה הנוצרית יצאה והתרחקה ממנה ונעשתה לבשורה בינלאומית,
לאמונה עולמית. וכבר לפני זה הוטל שני מקביל גם על תרבות יון. אלכסנדר
בגדל הוציאה מיסודה הלאומי וממסגרתה הטבעית והתפשטותה מאדם ומצרים
ונעשתה התרבות ההלנית לתנועה בינלאומית, לתנועה ההלניסטית. רק האחלות
ההלניסטיות האדירות יורשות אלכסנדר פתחו את המגמה, להטיל את התרבות הלאומית
על העמים, לבולל אותם ולעקור את תרבויותיהם מן השורש. ולא יון
ותרבותה הלאומית, הלניה והאלילה, כי אם ההלניזם הביאנו לידי מלחמת הדרור
ולידי הנצחון שאת זכרונם חוגגנו בימי חנכה.

נשוב אל לבבנו את הבחנה זו, על מנת להודיע נכונה את
האמנות שהעם היוני יצר אותה בקיומו הלאומי. כי היא,
אמנות יון הקלאסית היתה לאוצר לאנושות.

האפשרות לדבר אליכם על אמנות יקרה היא בעיני, אבל רק שני שעורים
ברשותי ובין השתדלתי לתת לכם את המכסימום שאפשר לתת בזמן הקצר כ"כ
ובחרתי בשבילכם שני נושאים בלתי-תלויים זה בזה ובכל זאת משלימים זה את זה.
היום נדבר על הנושא האמנות והחברה. בשאלת הנושא טפלו זה שנים אחדות
לפני קהל בורגני מלומד בוינה. אני פתחתי בהצהרה, שאין האמנות דואה באויר,
שהיא צומחת ומתפתחת מתוך תנאים טבעיים, חמריים, חברתיים וכי התנועות באלה
מכריעות על כל צורותיה. הדגשת הקשרים האלה לא היתה כלל מיותרת. לגביהם
נמצאו בחברה הבורגנית ואף בחוגים המדעיים הרבה נטיות ותפיסות
בכיוון האידיאליסטי. הם מניחים בתולדות האמנות השפעה
חמרית-חברתית, אבל רואים בה מאמינים באוטונומיה
רוחנית ולבם מלא מתחלת בריאת האמנות מתוך הרוח. בפניכם מיותר להלחם באידיא-
ליזם התבצבצו; אדרבה, את מסה זו לניתוח הסוציולוגי של האמנות.
אפתח בהצעה בכיוון ההפוך. הקשרים שהצעד נשתדל לגלות, לא תבארנה לנו את
האמנות בכללה; מבחינה הפסיכולוגית והפסיכואנליטית לא נראה את אותם הדברים
באור אחר. ידע נגיד, איפוא, שרק מבחינה אחת נסתכל היום בכול. לא הכל יתברר
בינתיים; תראו סתירות, והן הן האמנים הפורים יוצרי הדיאלקטיקה היצירתית.

הצדק אתך [?] ללכת בדרכה ראשונה לאמנות העממית [?] עוד לפני שנפתח
באמנותנו, נברר את מושג האמנות העממית בכלל. יש באמנות עממים, וגבעות והרים,
יש גרמים רחבים של יצירה אמנותית ויש פסגאות. יש יצירות מעשי אישים ובהן נראה חותם
האישיות, יצירה אמנותית כזאת היתה אוצר [?] להגדרה לאישיות מסוימת. יצירות הסוג בלב
מצטיינות דרך כלל בשמות אנשים אבל יש ביניהן גם אלמוניות. אבל
לא כן האמנות העממית. כאן לא יתבטאו אישים בולטים [?]
מסוימים, אלא העם כולו לאמוניו, ויצירותיו אלה מצטיינות תמיד בחותם של האמן. (אין הן פסגאות האמנות, אלא עמקיה,) ותכונות העם כולו, קוויו
העממיים והכלליים חיים בהן, ולא סגולותיו המיוחדות של הגאון הבודד. באופן
זה אפשר לחשוב לאמנות עממית את רוב האמנות שיטראל [?] יצר במשך תולדותיו. אך ממושג כה רחב
עלינו להמנע, לשם הגבלת החומר ולכדי ליתן [?] לעקרון בהרצאה אחת. ארכיטקטורתנו כולה למשל
ובייחוד בניתנו [?] בצד המהוללת מלאכת לאמנות העממית במובן הרחב יותר של המלה. ואנחנו
נוציא מים החומר מוטיבים אחדים, אפייניים לחוש האמנותי של עמנו לדורותיו מוטיבים המלאכיים [?] בכל
שנויי התקופות ושיש להם קיום במסרתנו.

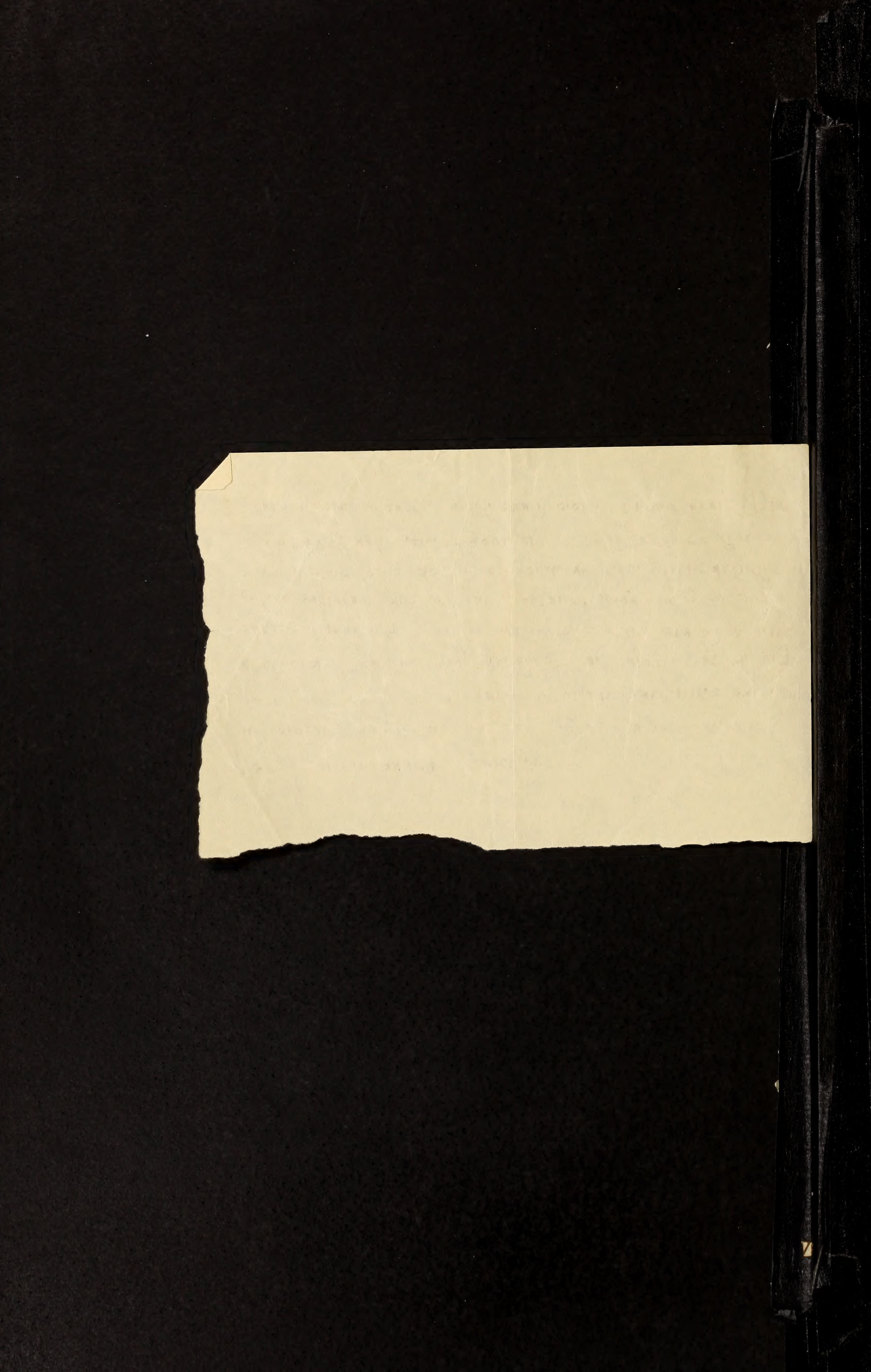
הסממנים הקדומים האלו להבלטת הציור
שהופיע בימים האחרונים בארצות המערב וביחוד
בצרפת. אחרי הופעת האלמנטים הללו להתהוות
של סגנון דאז בסאוריינטציה גמורה. ברוב להם
והתקרבו לאימפרסיוניזם בצורות חדשים שונים
והציירים לא לרצות אלא לצייר סתם, ציור ציורי
מחוסר של תכנית ואידיאולוגיה. ביחד הקבוצות
לא נראה כן טלי וביחוד חסרה הבקורת כמו מדה
אח״כ. כשלון הצמיחות הקודמים להתפתחות
פוריה מכיר את שינוי-פני החיים הפוליטיים
כגון גורלה של החלוקות הצמאית בצרפת.

דבר אחת הביטה של אירופה, מאז
המהפכה הרוסית, לדרכי התרבות במדינה
הסוביטית, אירופה עלה בדיטה שלא, תבא
לזאת קדמה וקפתה, תבא לזאת במשאות נפש.
אני לא הייתי ברוסיה ומה שראיתי בתערוכות
הסוביטיות שנערכו באירופה התיכונה והמערבית,
לא יספיק אולי לדון על המצב הזה. לפי רשמי
השנים הראשונות ראיתי כחות גדולים שלא
מעבר הפרולטריות גם דכוון המפלגה וגם
בצורות ריאליסטיות. רק בשנים האחרונות הלכה
ובלטה התפתחות לגמרי אחרת. מי שראה בשנת
1937 את התערוכה העולמית בפאריס, לא ישכח
את הניגוד בין הביתן הספרדי ובין הסוביטי. שם
בהרכבו להפגנה מזעזעת הכוחות האמנותיים של
הפרולטריות הספרדית; הכל היה חי ונפשי
כאילו ההתלהבות והיאוש היה מגובל ומנפנף את
הכשרונות. הביתן הסוביטי היה ממולא
הדגל איל אחד (מכונות המדרגה האמנותית).
הפולחן הרשמי הלזה לא היה יכול לשכנע.
העדכים שהצמיח הכוון הרשמי הלזה דמו יותר מדי לדוגמאות
הפלשטיות ולא אמנות חדשות ראויות שהכרנו בתולדות,
עד הביזנטינית ועד הפרסית העתיקה, ברם, אל
נשכח, שתולדותיה הכלכלית והפוליטית של הפרולטריות
הרוסית עדיין מאולצת ושלא הגיעה עדין בתמונתה הסופית וגם
תולדות אמנותה לא נסתיימו.

הדרך נקבע את באמנות החדשה, כפי
שאושרה דה תנאי החיים הכלכליים עם תנועת
המעמדות ומלחמתם. בחלק הראשון של ההרצאה
אטפל בארטיסטות, דהיינו בציור. לדרישתכם נוסיף עוד
ויכוח ושאלות קצרות אפשר להפסיק אותי גם באמצע
ההרצאה.

יום אחד, שנשאתי במוזיאון תל-אביבי לרגל חלוקת הפרסים בשנת 1944,
הנחיל לאמנים אנגליה. דגולים היה אריה ל. פיין, שזכה לפרס מטעם הוועדה המוסמכת,
אבל לא מטעמי. הוא והחברים היו סבורים, ~~[illegible]~~ [illegible] היעגיים העבריים והאסתטיים זו
לגמור נצוח עיני של מוציאותיהם ומטרותיהם הקומפוזיטוריות והקולוריסטיות.
במקום כל אלה אנגלבתי, מפני שבעצמי הייתי מאוכזב, ואנגלבה דבקי הוגרמה להתבטא
בדברים יותר גלויים מאשר הנהוגים בהלצמניות רשמיות. בשורות איוב בומטרו של כולנו
בימים ההם, יהדות אירופה התבוססה בדמה ולכל אחד מאתנו היה חלק אישי מאד [illegible]
זה, לציירים לא פחות מאשר לכל הישוב. אדרבא, מלבותיהם רגישים יותר ומעיניהם
הפקוחות יותר ניווד רבים ~~[illegible]~~ מעין מעשים של ביטוי ופורקן. אבל הנרדפים ע"י חזונות
אימה שהגרחם ועל פחד המחר מצאו בתערוכת המונות אמנים של נוף ו[אמנות] של טבע
דומם מחוכמות ומוצלחות במבנה צורתם ובהרכבת צבעיהם. הניהו כולם כאחד קרבנות
לשקר היסטורי, לאמונת-הבל של אמנות הנוצרת לשמה? ולא ראו זו לא רצו לראות את
הבעתם החיה של דברי-ימי האנושות דווקא ביצירות האמנות הגדולות ~~[illegible]~~ ובלאמנים שבוליו
ערכים בני-קיימא? ויכלו ~~[illegible]~~ דווקא החויות העמוקות ביותר והריבוציות ביותר להיקל
באמנותנו דבר באטום של שינוי עולם מבוזה וייצור אשליות צבעוניות? [האמנות
לא היתה הבריחה ~~[illegible]~~ מהמציאות האמנותית משוקפת ועמוקה לא יוצא מהכלל.
אחד האמנים צייר (ואמנו,) מראות עיר מופצצת. ברם, ~~[illegible]~~ המראות אלה חגרו מסך-הבד של
מפעלו ולא היו אלא אפיזודה בעבודותיו וביטוי הבור. כעוז שהאשליות המצוירות
החליקו מעמד על בנם עד היום, ירדו ממנו עד מהרה המאמרים המצויירים. הלא רפורטז'
גם הוא רק לבאורה הפך של אמנות בעלת ערכים מלותיים בלבד. אמנות חסרת תוכן
אינה אמנות, כשם שאמנות חסרת צורה אינה ראויה לשמה. [התערוכה של א.ל. פיין
באותו מוזיאון תל-אביבי היא מאלפת מאד, והמאלפים ביותר המוצגים בה האחרונים,
~~[illegible]~~ כי כאן נראית ראשיתה של דרך. הנושאים עצמם ~~[illegible]~~

כמעט כל המרצים המטפלים בעניני האמנות היהודית פותחים מתמול שלשום
בשאלה, אם יש אמנות יהודית. בהתחשבות עם זמננו המוגבל כ"כ נוותר על
השתתפות במנהג היפה הזה ונשתדל להכיר את עיקרי תולדות אמנותנו.
בסקירה המצומצמת שאוכל לתת בארבע הרצאות, אסמוך גם על הספרות
המצויה הקודמת וגם על מסקנות עבודותי אני. תפקידי הוא הקשה ביותר
בפרק הראשון, באמנות ישראל בימי קדם. אין נכון בדעתי ואין ביכלתי
להקנות לכם במשך שעה את תמצית של תוצאות הארכיאולוגיה הארצישראלית
ורק מומנטים מסוימים אבליט בעיקר, שיש בהם חשיבות מיוחדת
להמשך תולדות אמנותנו לכל דורותיה.

הרשמים האסתטיים הללו אינה מניחה ידיעות מסוימות, כגון ידיעת נושאים, ואינה תלויה בהשכלה ובחינוך כלשהו. גורמים אלה פועלים גם על האנשים הפרימיטיביים ביותר, על ילדים ואפילו על [illegible] של תגובות נפשיות כאלה, * בנתה האמנות ה„אופ־ארט" בזמננו את חידושיה המופלאים. [illegible] חדשים כלל וכלל.

מצד אחד לא חסרו הגורמים האלה בתוך האמנות ה„נאמנה לטבע", אדרבה, מאליהם נמצאו והורגשו בה, אלא שנשזרו ונכרכו בדמויות ובנושאים שאובים מעולם הנסיון. מצד אחר [illegible] אמנים לפעולה נפשית ישירה אל צורה נפרדת ועצמאית כבר בתקופות הקדומות ביותר. מאז שחר ילדותה ידעה האנושות [illegible] לבטא, [illegible] ביהודית [illegible] והלוואי בדוגמאות [illegible] סדירות, הנדסיות ודמיוניות, בין קרובות יותר לטבע, [illegible] צמחים, בעלי חיים ואלמנטים אחרים. אורנמנטיקה [illegible] או יותר עשירה ומקורית נפוצה כמעט בכל תבל. [illegible] התהווה גיוון מפליא רב באמנות. [illegible] נזכור חלוצו [illegible] עם היהודי. אין דבר זה [illegible] לאמנים היהודיים המרוקים שבתקופה בתנועה המודרנית הלאה, אלא [illegible] מסוים מימי הביניים, מהחצי השני של המאה הי"ג, היינו [illegible] יהודי ספרדי[x], שנמצאה עד פרוץ המלחמה בבית הנכות בסרייבו (יוגוסלביה).

הדף הראשון של [illegible] מתאר את מעלה בראשית או ביתר דיוק - אינו מתאר, אלא הוא מביע את מחשבתו ברמזים בלבד, באמצעים מופשטים.[2] [illegible] מחצי עיגול מסמנים את ההבדלה בין האור לחשך, המחלה, „רוח אלהים מרחפת על פני המים" ניתן ע"י צבור קווי [illegible] מעל קווי גלים מעטים; ככה מעביר האמן בגאוני את כל [illegible] בריאת העולם לסימנים נראים לעין [illegible] כל זאת מעל גשמיות. מתוך מעלה חלוצי זה, שנולד מרוח התורה, יסתבו חלקם הגדול של אמני זמננו [illegible] האמנות (הבלתי־ביוניים) [illegible] מאות [illegible] בן מבטינה [illegible] שונות בשלושת קבלנו האמנית [illegible] באותה הנטיה המופשטת. [illegible] הי"א, [illegible] ליהדות הספרדית.

ד. אצל יהודי אשכנז גברה באותה התקופה נטיה אחרת. רדיפות הדמים מררו את נפשותיהם חזיונות האימה והפחד והתרגשותם זו באה לידי [illegible] בכל לשונה, פראי, פרוע. דפים מלאים [illegible] צוירו אצלם, ההבעה השלטה בכל. [illegible] המחזור [illegible] שהגיע מאסף דוד קויפמן אל האקדמיה בבודפסט, מכיל כשער שיר השירים [illegible] שלמה המלך [illegible] מה שיצרו עמי המזרח בסוג אמנות המקביל. [illegible] גם [illegible] מסבירות לנו [illegible] את אמנות הדמיון של שאגאל או את [illegible] של יהודים באכספרסיוניזם.

ג. כל כתבי היד הללו, ספרדים ואשכנזיים, [illegible] האות העברית לאלמנט חשוב ולעתים אפילו מכריע בקומפוזיציה. [illegible] המשך הטבעי של [illegible] גם [illegible] הכנסת [illegible] באותיות [illegible] כמזרחית. דוגמאות [illegible]

קליגרפיה הגדוש נעשית גם מצבה לעיטור ולמסגרת המיניאטורה שטחי כתב מרהיבים. בודאי, קליגרפיה פרחה גם בפרס, בתרבות האיסלאם ובתרבות המזרח הרחוק, אבל עם הספר פיתח את הקליגרפיה שלו, [illegible] ויצא מקורית וסגנונית. ומסורת הסופרים, לבחוניהם כמו גם מציירי [illegible] היתה קונטמינציה של ציורים מרובים בימינו.

בסמל, הסימן הממלא את מקום הדבר שאותו הוא בא לייצג נמנעים, אינו אלא מסכה הגיונית. לא יראה הכבוד [illegible] הנטיה המסורתית נגד דמויות [illegible] מוזמות החיצוניים באינו [illegible]. ביחוד ניתנים [illegible] סיגורות [illegible] סימנים המורים עליהם, כגון במדרגות של המזלות של האותות הרחים בסמל הבתולה או [illegible] היורה. גם האלמנט הזה מצוי באמנות [illegible] העולם, אבל אצלנו יש [illegible] מיוחד ומיוסד ביסודות חינו ברוחניים. מכאן גם השימוש בסמלים דגליים ומנוסחים אצל רבים מאמני ישראל בדורנו.

x x

x

המודרניזציה הבלתי של האמנציפציה הביאה ליהודי אירופה, סבלה גם אמנותם. כוחות המסורת הלכו ורפו, ואמנות סנטימנטלית מתרגמת ליפה את מגמת ההתבוללות בחברה היהודית ואת האינטימיות של הבורגנות האמנותית. בולטות תלמידי ציור יהודים אצל מורים נוכרים שקנו ונלכחו לתרבות לאומית מקורית [illegible] סגולותיהם ויהדותם לא מצאה לה מפלט אלא בנושא. טיפוסים יהודיים ומחזות מחיי היהודים [illegible] את מקום היהדות הראשונית שבבטוי האמנותי. ויהודים [illegible] יהודים. [illegible] עם מורה לדרוש [illegible] להתפתחות [illegible] אוצא פרביאלין ז"ל, [illegible], יהודים בלי [illegible] בלי יהודים. אלה ליונות [illegible] לא הביאה שני יסודי וידה נזרה מלהאיר את אמנותו מדרך [illegible]. אדרבה, התנועה בהתחלותיה המרובה [illegible] אמני הדור היו [illegible], עליהם ליצור אמנות יהודית וטרם [illegible] את [illegible] ואת מסרתה. [illegible] מכאן ואילך [illegible]. של האמנות שלה [illegible] ורבים הם [illegible] את לאומיות, והתבונות של התייבות מוראליות לקראת הכרת מכן חיי ישראל. מהלך [illegible] גם במיטב אמנותנו. עם התחזקות האמנות [illegible] יגמרו גם המוטיבים להתברר ולהיירות באופן שלא ייראה עוד אמנות יהודית. בודאי, גם [illegible] מתוך הבעיה החיצונית הבאות נוצרו טובות, אבל אי נמנע [illegible] מפרשת הדרכים. [illegible] ליחוד וחלוקת האמנות [illegible] סוחבת לי ליחוד [illegible] במחשבת העם [illegible] מגוריה [illegible]. אבל הסיכוי גדול זה ימלא תוכן ומלא [illegible] אמנות כזו שבחוניה נובעים ממקורות חיי העם.

כתבי יד ; כתובה גרפיקה . ציור מונומנטלי . סמליו . / פנימו בית הכנסת : ארון
6 7 1

פרכת, כפרת 2 ; מאור הנורה 3 ; מזוזות 4 , מצבות 5 ; אורונות (עלפה)

Im Folgenden werde ich versuchen, in einer knappen Skizze zu zeigen, was die Forschung über jüd. Kunst in den letzten Jahrzehnten erreicht hat u. dabei aber einige unbekannte Momente bes. hervorheben u. ~~leider~~ auch die Ergebnisse eigener Arbeiten berücksichtigen. Erinnern wir uns zunächst an alle Synagogen vom Ende des Altertums, die die Archäologen in Pal. ausgegraben u. zu einem großen Teil wissenschftl. bearbeitet haben. Deren ~~Ihre~~ Einordnung in den großen Strom der Architektur-Entwicklung ist ~~freilich~~ erst unterwegs; vor allem verlangt die Stellung dieser Bauten innerhalb der Archit. des ausghd. Altt. überhpt u. ihr Verhältnis z. chr. Basilika im Besonderen nach def. Klärung. In ihrer plast. Ornam. finden sich neben den bek. j. Motiven wie M. D. u. Mn. vorwiegd. hll.-röm. u. einzln. altmesop. Elemente. Soweit wir in diesem Kunstkreis des ausghd. Altt. auch Malerei vorfinden, ist sie primitiv, aber eine Fundgrube von jüd. Symb., wie sie sich durch uns. ganze Kg. ziehen u. die teilw. auch das Chr. von uns übernommen hat. Es ist d. Lebensquell u. der Lebensbaum u. von Tieren ein Vogel, der unsterbl. Lb. bedeutet u. ähnl. bei vielen Vlk. vork., bei d. Griechen als φοινιξ, bei den Chin. als feng huang. Außerhalb Pal. ist ~~[illegible]~~, von allen Sj. des späten Altt. die an figürlicher Ml. reichste D. Eu.; sie verrät eine große mal. Tradition, deren weitere Glieder die Wssft noch zu suchen haben wird. Schon hier haben wir jedenfalls große Serien monum. Ml. vor uns, die den ~~großen~~ ersten Lstg. and. Vlk. durchaus nicht nachstehen. ~~Verlassen wir nun für einige Augenblicke die Ml. u. wenden~~ ~~wir~~ u. [illegible] das Erbe dieser unserer Malerei noch in ihrer nächsten

Blütezeit lebendig, zwischen dem 13. u. d. 15. Jh.

Skizzieren wir aber nun diese die Wege der Arch. Wohl nimmt die syn. Arch. d. MA. in ihren Einzelf. a. d. allg. Stilen, roman. u. got., teil; aber sie bildet unter ihren vielen Formen auch einen eigenen ~~von der christl. ganz verschiedenen~~ Grundriss aus, der zum Unterschied vom christl. 3 od. 5 ff. 2 ff. ist, indem in die Mittelachse 2 oder 3 Säulen gestellt sind. Dieser Typus wandert von Westen nach Osten, ~~u. findet~~ entsteht mit d. Syn. von Worms, deren Bau 1034 beginnt, ~~im letzten Vtl. d. 12. Jh. in Worms; dann folgen die inzwischen zerst. Syn. von Regensburg, ferner Prag ist im~~ im ~~Anf.~~ 1. Drittel d. 13. Jh. folgt das später zerst. Rgsbg., ~~u.~~ am Ende des 14. Jh. Prag u. Krakau. Die Bima ist urspr. nur ein Tisch z. Vorlesen d. Th. Aber schon in Regsb., Prag u. Kr. ist sie kein Möbel mehr, sondern wird ~~ihrer zentr. Funktion~~ zu einem (Mittl. bes. betont.) Bestdt. d. Arch. In den folg. Jh. ist sie die treib. Kraft der syn. Arch., bis ~~diese~~ ihre buchstäbl. zentr. Funktion zur Entst. eines jüd. Zentr.baus führt. ~~D~~ U. zw. ist Przemysl 1595 datiert, die Syn. v. Lublin ist vielleicht noch älter. ~~An den~~ Um die in die Mitte gest. Bima erheben sich 4 Säulen, die das Gewölbe tragen. Es ist bemerkensw., daß d. Gedk. d. Zentrb. im Anfg. desselb. Jh. schon die größten Arch. Italiens beschäftigt hat, Leon., Bram. u. M. A.

3 (in entspr. kleineren Dimensionen)

In der j. Arch. kam es zu dem analogen Resultat aus den erwähnt. ganz eig. Vorauss. In Polen folgen auf Prz. u. Lubl. noch viele zentr. 4 Stützen-Typ.-Bauten, m. versch. Variationen, erwähnen wir nur aus d. ~~bes bedeutende~~ 17. Jh. Lemberg, Rzeszów, Przeworsk, Tykocin u. Wilna. In einer andern S[ynagoge] in Lemberg ~~finden wir~~ gelangt dieser Typ, die ihm bes. monum. wirkt., erst um 1800 zur äußersten Konsequenz; ~~indem~~ an das von den 4 Bima-Säulen getrg. Mittelfeld des Gewölbes grenzt ~~an~~ allen 4 Seiten u. in jeder Ecke je ein genau gleich großes Gewölbefeld, wodurch ein regelmäß. 9-Felder-Typ. entst. ist. Nur 1 wichtige Konseq. blieb dem j. Zentrb. versagt: ein der Organisation des Innern entspr. Äußeres, etwa eine monum. Kuppel; doch das war wegen der den Juden auferlegten auß. Beschrkg. unmögl.

Infolge der dauernden Gefahr entst. aber im 17. Jh. in den Ostgeb. Polens noch ein bes. Typ, die Festungssynagoge, deren Attiken die Form v. Zinnen annehmen. Einige ~~sind ihrer~~ gehören ihrer inneren Struktur nach dem geschilderten Zentr.bau-typ an, obwg. äuß. Gestaltg nach dem Typ d. Fstg.-syn.; wie z. B.

4

Żółkiew, Lubomł u. Luck.

Einen besd. Schatz d. j. K. bilden aber die in ganz Osteuropa sehr zahlr. Holzsyng. Leider ist nur noch ein kl. Teil erhalten, (die meisten sind Bränden z. Opfer gefallen) doch die Autoren des 19. Jh. beschrb. u. reproduzieren Holzsyng., die nicht mehr existieren, u. auch v. den letzt. Jhzen sind noch Brände vorgekommen: d. Weltkr. hat die Zst. natürl. fortgesetzt.

Um Holzbauten übh. richtig zu würdg., müssen wir uns erinnern, daß das Bauen in Stein oder auch in Ziegel nur auf einen kl. Teil d. Erde urspr. ist, z. B. in einem Teil unseres Lands u. Syriens daß aber z. B. in Griech. It. u. dem größten Teil von Indien der bestehenden eine Holz. Arch. vorausgeg. ist daß in ganz Ostas. noch jetzt d. Holzbau herrscht. Unter d. polnischen lassen s. 3 Grpp. untschds, eine westl. d. Wisla, eine im Südosten, die ins ukr. Gebiet übergeht u. eine im Norden, die ins Lit. u. Weißruss. übergeht. Heben wir nur die von unter den erh. ältest. u. wohl auch schönste hervor, die v. Zabłudów (bei Białystock), die noch aus d. 16. Jh stammt. Den Eindruck des reich bewegten Äußern beherrscht das Dach, oder vielmehr die

[Margin note:] Lieber ist, daß Sz. „in Holz schon vor den frühesten Steinz." bestehende Ziegelbauz. gebaut wird; fast nicht später als die frühesten Kirchen dieses Gebiets.

sogar in 3 Etagen 5 deren Grundform dieselbe ist, die wir mit dem jp. Nm. Zelnoga zu bezeichn. pflg.

vielen neben- u. übereinander aufstg. Dächer. Die Silh. wirkt (wegen der vielen Einzelteile) phantastisch reich u. doch harmonisch. Wie im größten Teil der Arch-Gesch. d. Architekt blb. auch die Arch. dieser Hlz. G. anonym. Nur von einem berichtet die Chron., er sei beim Bau d. G. von Zloczow verunglückt u. nennt daher seinen Nm., [illegible]

Freilich in vielen 3 ~~Details~~ Details, wie poln. Autoren mit Recht behaupten, gleichen die 2 Hlz. Ggg. den Holzbkt. ihrer christl. Umgbg. Aber wer mit einigem Instinkt begabt die einen mit den andern vgl., wd. in den meisten Fällen eine grundlgd. Vschdht d. Mentalität u. an den j. ungleich mehr Ausdr. u. Dynk. finden. Das Vhlt ist das schon früher konstat.: ~~Äußerlich~~ Wohl nehmen die j. Bt. am Stil der Umgb. teil, aber ein and. Charakt. kommt in ihrer z. Vorschein. Möge es den Konservatorenämtern u. ~~den interessierten j. Inst.~~ vergönnt sein, von jetzt an gelingen, diese Schätze d. Arch. vor weiterem Vfll zu schützen! V

Wenden wir uns nun den Hdsch. zu, die im Mittelalter geschrieben u. m. Bld. geschm. wd., also in Pentateuch, [illegible]

Angesichts d. gr. Schätze ~~unserer Illu. Hdsch. d. Mttl.~~ ist oft die Fg. gestellt wd., woher wir denn wissen, daß diese Bilder von j. stammen u. in welchen j. Kreisen so bedt. Kstl. zu suchen sind. Heute läßt sich die Fge präzis beantworten. Die Illustratoren waren

die סופרים die auch die Hs selbst schrb. Gehen wir z. B. an ~~ein~~ [im Museum Leningrad befindl.] תנ"ך des zehnten Jh. heran, das aus Ägyp. stammt u. genau datiert ist, 951, u. zw. eine bes. geschmückte Seite. ~~Sie ist~~ Das Hauptmotiv ist ein Rundbogentor mit [Schriftz.] Ornam. innen Säulen. Bei genauer Betr. sehen wir aber, dass die Ornam. lauter Schriftz. sind, u. zw. der Text der התורה. Es kann also keinen klareren Beweis geben, dass Schrift u. Schmuck von derselben Kstlhd stm. Die jd. Hd verrät auch ein 2. Merkmal: Die chr. Vlk. schrb von l. n. r., wir von r. n. l. u. so kompon. w. auch uns. Mlr. Die Engelgruppe Adam u. Eva malt d. chr. Kstl. den Adam links, Eva r., d. j. umgekehrt; u. so in dies. Richtg. vollz. s. die ganze Bewegg im Bild. Unter dieses Illustr. lass. s. 2 kstl. Richtg unterschd. In d. einen herrscht die Abstr. vor, in d. and. d. [illegible]. Das Hptwerk d. 1. Richtg ist m. E. die 1. Seite d. Hgdh. v. Sjv. (Ms. Sarajevo), einer Hft. aus Span. vom Ende d. 13. Jh. Diese Seite stellt die Schöpfgsgesch. dar. Aber es stellt sich öfftl nicht dar, es gibt uns nur Symbole, Andeutungen. Eine helle u. eine dkle Fläche mit ein Halbkreis bedeutet die Scheidg v. Licht u. Fstn., ein paar Wellenlinien [in kleinstr. d. K.] sind das Wasser, ein [goldenes] Strahlenbündel [illegible]. Das ist ~~bald~~ d. erste Beispiel abstr Ml., um mehr als 600 Jh vor dem 1. europ. Vs! — Das m. E. bdst. Wk. d. and. Richtg. stammt v. Anf. J., aus d. 1. Drtl. d. 14. Jh. u. bef. s. in Budapest. Es ist die 1. Seite d. [illegible]. Sal. sitzt als Zauberer auf einem v. phant. Tieren getr. Stufenthron.

Rücke befiehlt einer Menge von grotesken Dämonen, die einen * wüsten Tanz aufführen. Mehrere Arme, Beine und Köpfe haben diese ~~Alptraumwesen~~ Tiermenschen, ihr Anblick erregt Grauen, wirkt wie eine Vision, wie ein Alptraum. Welche Kräfte bedrückter Seelen entladen sich hier, welche Ängste u. myst. Hoffg. kom. hier z. Ausdr. – Es ist kein Zufall daß der Xpter. d. abstr. Zeichg. von Sph. stammt, der Xpter. d. Expression von Aschken. – Dem Geist d. bd. Wke begn wir in unzähligen Ähnl. Wir begn. ihm auch auf dem 3. Höhep. unserer Ml., in den Ml. d. osteur. Holzsyn. d. 17. Jh. u. auf d. 4. HöhePkt., heute. – Malerisch dekoriert ist fast jede der vielen Holzsyn. Aber manche sind geradezu Heiligtümer der Ml. wie die Syn. i. d. Stadt. Gwoździec bei Kolomeja in Ostgal., die vor einigen Jh. abgebr. ist und die wir nur noch aus Fotos kennen. D. Kstler war Isr. b. Mordechai Lissnicki, jüng ~~Teile d. Ml. stammen~~ Jehuda Leib aus Jaryczów. – Aber die Wände und die Decke spinnt sich die fbg. Flut der Dekor., auf d. 1. Bl. chaotisch, dann entdeckt man sinnvolle, d. Arch. angep. Gliedg. Der Herrschaft ist Ausdr. u. Abstr. zugleich. D. fromme Kst. ~~erfüllt~~ achtet das Verbot", indem er die mschl. Gestalt vermeidet. In seinen Tierkreisbildern gibt er statt d. Doppeltr. nur Pf. u. Bg. und füllt die Fläche in reizender Weise m. Pflz, Tieren u. Orn. von durchwegs symbol. Bdtg. Kämpfe zw. Tieren wie Adler u. Schlange, Einhorn u. Löwe bringen ein dramat. Elem. hinein, ~~alles aber ist voll von wuchtigem, intensivem Ausdruck~~ */ Das höchste Maß an Ausdruck allerdings erreichen die Ml. d. Holz Syg. in Mohilew wo die Expression von spiralförm. Windg ~~eine~~ unerhörter Leidenschaft ist. Der Ml. v. Mohilew heißt (Lt. Inschr.) [Hebrew]; wir kennen auch das beliebt. Mot. d. zggl. Kl...

x/ Diese Vmdg. d. mschl. Gestalt ist für einen großen Teil d. jd. Kunst charakteristisch u. vielleicht ist das Verbot mit d. einzig. Gr. Aber welcher Reichtum in dieser Freiheit. Gedankg.!

Namen dieser jüd. Ml.
and. ~~At.~~ namtl. ~~wie~~

Ein Teil dieser osteur.-j. Ml.-bf. ist auch auf westeur. Bod. entst., u. zw. im südl. Bayern. Die dortg. Holzsyn.-Stu. offb. v. poln. Rückwd. u. auch dieser jüd. Ml. kennen wir namentlich. ~~gehören diesen Kr. an.~~

Begnügen wir uns damit zu erwähn, daß auch in der volkst. Ml. wie in [illegible] / Amulett u. in der Vzierg. von zahlr. Gebrauchsgst. zuweilen erstaunl. kstl. Kraft z. Ausdruck kommt, die um so denkw. ist als sie in diesen Fällen von ungeschulten Leuten aus d. Volke stammt. Gerade erst diese spontanen Kräfte machen es uns verstdl., ~~wie~~ daß die j. K. in den Bdgg. d. 20. Jh. ihren neuen mchtg. Aufschw. erl. konnte

√[x] Was die Ausstattg. d. Sg. betr., hb. wir die Bima schon behdlt. Der Aron K. war urspr. ein Kasten, der in den spät. gem. Sg. eingeb. wd. Sein Vhg best. aus 2 Tl, dem eigtl. Vhg, פרכת u. d. כפרת, einem noch darübergehgt. Streifen, ~~der~~ zickzackfmg. ~~über den~~ ~~כפרת~~ ~~herab~~ m. d. int. Ausbruch ist, ein Motiv, das in der eur. Dekor. ~~als~~ Lambrequin bez. Es vdt. bemkt zu wd., daß dieses Motiv aus Zentralasien stammt. An der übrig. Gestltg. d. Aron ~~betr.~~ fällt es auf, daß er immer wieder von 2 gewundenen Sl. flankiert wd. √[x]

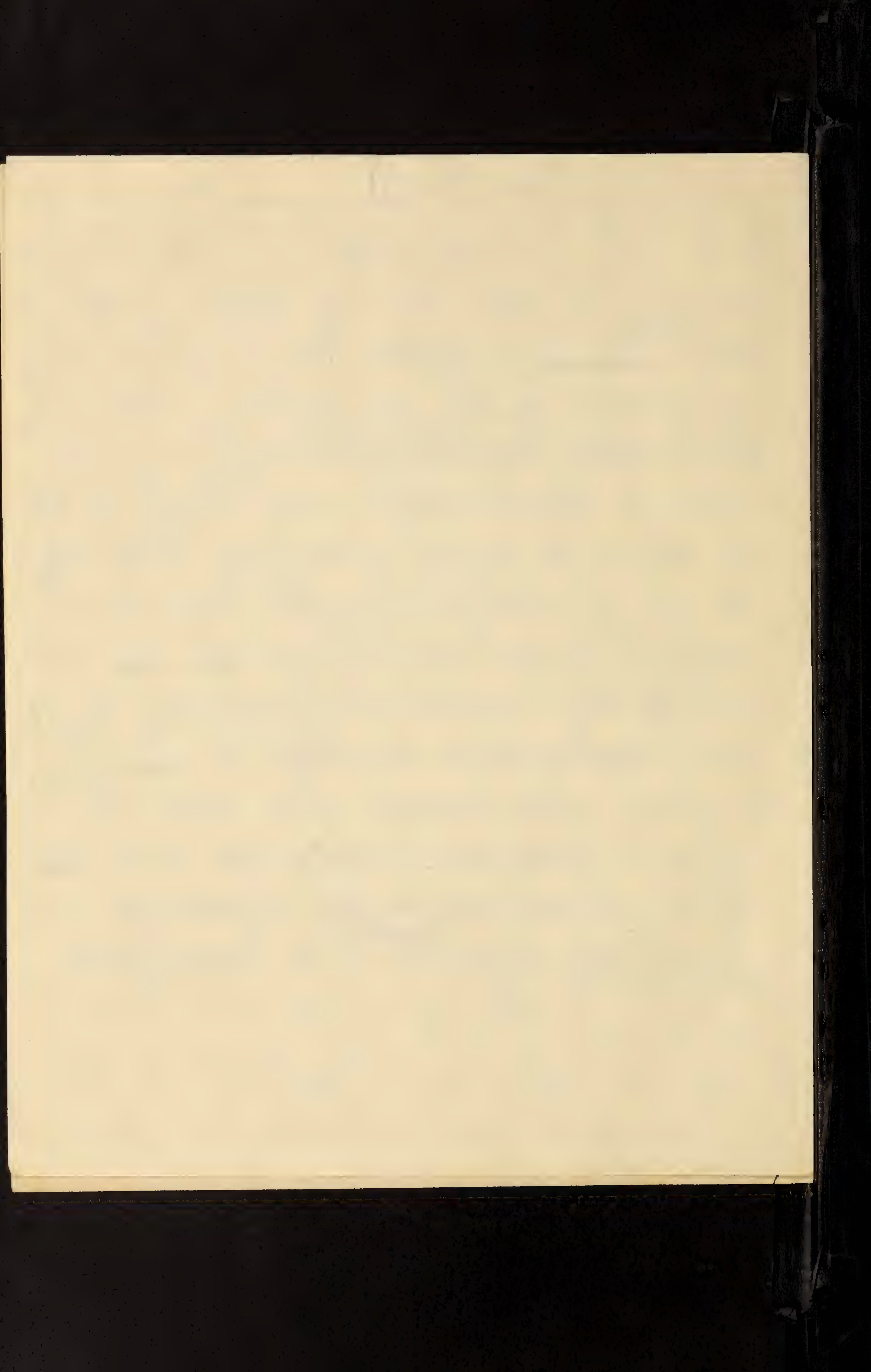
Wohl ist uns das Motiv aus d. Formenschatz des europ. Barock bkt, aber es müßte doch unt. wd., warum gerade dieses Mot. v. d. j. K. so lebh. aufgenom. wd. In der Lsg. dieser Fg. hat uns die eur. Fsbg. vorgearb. Liebst festgest., daß dieses Barockmotiv selbst aus dem Osten stammt u. daß ihm eine geist. Bdt. innewohnt, die uns bis zu d. Kreis. der Mystik des ausgh. Altt. im östl. Mittelmeerbeck fhrt. Ich suchte aber noch Belege f. Bezhg. z. j. Myst. Da fand ich in dem von mir geleit. Jiwo Mus. in Wl. eine karpathoruss. Arb. d. bg. 18. Jh., einen hölz. Tl.-Zg. mit spiralförm. Windg., zwischen denen die hbb. Gottesnam. eingeschrieben sind.

√ Als solche gewdl. Sl. wd. auch auf Thora-Vhg abgebld. u. zuletzt sind sie ein beliebt. Mot. d. jüdl. Kleinkst.

Die Kstl. schönsten Aronoth (?) sind wir ef. viell. in den osteur. Holzsyg. u. diese sd nat. aus Holz geschnitzt. Wenn wir uns. ästh. Maßst. nicht vom Wert des Mat. u. d. Prunk d. Umgeb. [illegible] u. wenn das Urteil d. Welt einmal gereift (?) sein wd., d. Kst der J. [vielf. von Würmern zernagten] Ger. widf. zu lss., wd. man diese Wke viell. zu den besten Kstwk d. neueren Zeit rechnen. Ein Wald von Pfl. Tier. u. geom. Ornam. erhebt sich à jour geschnitzt, bis zu 10 m Höhe u. [wächst] bis 4½ m Breite u. in jedem Zoll dies. Art. blüht üpp. [Symbol]fantasie u. Reicht. an Form. Die meist dieser Wunder bilden das Lebenswk eines Schnitzers u. nur selten erfahren wir die Namen dieser kunstvoll. Mstr. Wie wenig sagt es uns, daß einer Ber (ב13) ein [illegible] hieß!

Verzg wir es uns heute, auf die übr. Einr. d. Syg. einzugehen sowie auf d. Schmuck der Thora u. a. Ggstd. d. Kultus. auf die [illegible] auf die Formen d. alt [illegible] u. erw. v. noch die Grabst. Wir kennen sie in der seph. Form, als liegd. Platte, u. in der aschk. als aufr. Stein. Nur diese letztere Form scheint bis in die Urzeit zurückzuweisen.

bis in die jg. Steinz.[11] Schon in jenen Vorz. war die ... d. Lebens u. d. zeugd. Kraft und es lässt sich genau nachweisen, dass sie es auch d. Grabst. geblieben ist. ~~Auch~~ in plast. ~~Schmuck d. Grbst.~~ Denn an unzähl. Details im Schmuck der Grabst., bes. in Österr. lässt sich eine im Sinne der ~~der~~ Urnenform entspr. Symbolik nachweisen, die z. B. mit Lbst. u. Lbsgn., auf Überw. d. Todes dch d. Gdk. des ew. Lb. gerichtet ist. Auch auf den ... ist die Vermeidg d. mehl. Gst. nicht nur eine Negation, sondern ein fruchtb. Fakt, der viel z. Entfaltung d. g. K. in anderen Richtg. beigetr. hat. Daher begrüssen w. d. Aufft. d. mehl. Gest. am Grabst nicht, sondern sehen darin eher einen Verfall. Und wo sich in neuester Zeit unsere besten Bildh. mit d. Probl. d. Grbst. befasst hb, hb ihre Schöpfgn immer den Weg zu der gestaltlosen trad. Urform gefunden.

V 1/ ① (! Ausführlicher !)
In d. j. K. d. 19. Jh. herrschte ein sentim.-rom. Zug in s. Liebl.-Them.
v. d. Fam. u. d. relg. Volkslb. Vor M. Gttl. z. B. auch ein gr. Mlr.
so wd. uns. Vltn. zu s. Bld. doch durch d. theatr. Elem.
bgr. Er läßt seine Fg. auftr. wie auf e. Bühne u. sie zg. uns
ihre Gefühle. Von denen der Ktl. mk wir wenig. An der
gewaltg. Erneuerg d. Ml. [dem Impr.] die am Ende d. Jh. v. Frkr. kam, [an ihrer Rückkehr zu ihren spez. Aufg.]
war e. J. in entsch. Ws. betlgt, Pissarro, in Dtschl war vom
Anf. bis zu s. Tod Liebern. d. Haupt des Impr. und das
große Trio dieser Genr. schließt s. m. Israels, der uns
Licht u. Fb. geb u. [in d. Fg.] zugl. ein lebd. jHerz fühlen ließ.
Kein Wd., daß m. d. jj Zion. auch der jK. neue Energie
zuströmte. Aber jene Gen. glaubte à tout prix eine
j. K. machen zu wollen u. merkte nicht, daß seine
längst vorh. war. Denn keinem Vk. kann m. eine
K. gbn, die s. nicht schon bes. hat; so hb.
manche Arb. jen. Jh. etwas Gewaltsames i. Ktlch. u. dem
j. Thema fehlt die Natü. u. die Harm. v. Form u. Jn.
Heute sehen wir, daß erst i. d. flg. Gen. d. Rev. viel von
uns. Mentl. lebd. wd., waren es neben dem Span. Pic.
d. j. Alfr. Reth i. d. Ml. u. Jacq. Lipchitz i. d. Sklpt,

denen die wenn auch verand. Wkl. i. d. Mal K. nicht mehr
genügte u. die unt. Zertrüm. d. gew. Formen neue Form=
schöpfungen aus ihrer Phant. hervorholt u. ihre Anschauungen
u. Vis. in neuen, u. Allfern. Form. verewigten. Neben
diesen, die sich Kub. nannten, schuf Chag. eine eig.
Welt bunter Träume, eine eigene Ekst., eine eig. Liebe
zu d. Geschöpf. Als es ihnen noch gestattet war,
bek. die deutschen Expr. m. tief Ernst, daß sie ihre
Erweckg. (u. d. Weg zu ihrem Heil) d. j. Chg. vd. Und was j. selbst in d.
Expr. gew. ist, dafür zeugen allein L. Md. u. J. H.
zur Genüge. Dem Sturm ist in d. K. in vsch. Frm. die
Ruhe gefolgt u. der Saat eine Zeit d. Ernte.
Die ruhigen Formen, die s. klss. Trad. anschl., hat
in j. Mkl. einen Vorl. Und in dieser letzten Epoche
sehen wir Tausende j. Kl. ~~unbeirrt~~ unbeirrt v. ihrem äuß.
Schicksal ihre schöpf. Wege gehen. Um sie nur in
äußerst. Kz. zu char., müßte man ausschl. üb. sie
spr. Wir erw. ~~wir~~ daher nur die, die ~~als~~ bew. u. unbew.
ge... d. alte j. K.-Trad. forts. u. m. Eract.

um eigtl. uns. Seele z. Ausdr. br. In Rußl. suchten viell. [dichter] N. Altm. u. Lb. Falk. In Paris war es Modi ch s. Seele d. Sinnl. gab ... die Vhrrl. dieser Welt m. d. Lb ber., Soutine, eine lod. Flm, die z. verschst L. Gthl., d. z. früh ~~von uns ging~~ [in dem uns unter der Schicht von Kultur eine myst. K. hütete] d. Bild. Lutschansky in s. unw. zeitl. Größe. Und unter d. Kst Am. scheint m. keiner so sehr uns. Seele auszudr. wie Bj Kopm. in s. Verr. u. s. vis. [intuit.] Macht.

~~Und alle d. Kst~~ Ich möchte heute der Vschg. widst., auch üb die [koll.] Kstl in Pl. zu reden; die Ausst., die [jetzt] in TA zu sehen ist, gibt eine zieml. gute Vorstllg.

אלה [illegible] [ולאמנות] כוחות גדולים כבר בתקופת קנין.

Gewiß in der mod. K. suchen wir nicht Kst. Erzug., sd. lbd. Ausdr. v. Zeit u. Persönl.

Aber alle diese Kstl wd uns umso teuerer je besser sie [in] uns. Trad. ~~Aenner br.~~ [eindr.] und je mehr wir in ihren [illegible] Wk. den lebd. Geist dieser Trad. wiedererk.